

MEZARIMDAN YAZIYORUM

MACHADO DE ASSIS

Çeviren Ertuğ Altınay

Etimi kemiren ilk kurda...

Okura

Stendhal'ın, kitaplarından birini yalnızca yüz okur için yazdığını duyunca hem şaşırır hem de huzursuz oluruz. Elinizdeki kitabın Stendhal'ınki gibi yüz değil, elli değil, yirmi değil, hatta on okurunun bile olmadığını duymaksa kimseyi şaşırtmayacak, herhâlde huzursuz da etmeyecektir. On okur mu dedim? Belki de beş. Bu aslında bana, Brás Cubas'a ait, bir Sterne veya bir Xavier de Maistre'in serbest edebî tarzını benimsemiş olsam da muhtemelen kendi hırçın kötümserliğimi kattığım dağınık bir eser. Kötümser olması kuvvetle muhtemel. Çoktan ölmüş bir adamın eseri. Bunu neşe kalem ve hüznün mürekkebiyle yazdım; böylesi bir birleşmeden ne doğabileceğini önceden kestirmek zor olmasa gerek. Dahası, ağırbaşlı kimseler bu kitapta saf aşkın bir ifadesini bulabilecekler, uçarlı olanlarsa alıştıkları türden bir aşk göremeyecekler. Bu yüzden de bu kitap, kamuoyunun iki temel direğinden birini oluşturan ağırbaşlı kimselerden saygı görmüyor, diğerini temsil eden uçarlılar tarafındansa sevilmiyor ve bu hep böyle devam edecek.

Ama ben yine de halkın teveccühünü kazanmayı ümit ediyorum, bu yolda ilk adımı da uzun ve ayrıntılı bir giriş bölümünden kaçınarak yapacağım. En iyi giriş bölümü en önemsiz olan veya anlatmak istediğini en kısa şekilde sunandır, hatta anlaşılmaz olma pahasına. Bu nedenle burada, toprağın altında yazdığım anıları bir araya getirmekte kullandığım garip yöntemi anlatmayacağım.

Oldukça tuhaf bir yöntem... Fakat bunu açıklamak çok yer tutacaktır, dahası eseri anlamak için gerekli de değil. Kitap kendi başına yetmelidir: Eğer bu kitap senin beğenini kazanırsa, ey mükemmel okur, emeğimin karşılığını alacağım demektir; eğer beğenini kazanmazsa ben seni parmaklarımı şaklatarak ödüllendireceğim ve başımdan atacağım.

BRÁS CUBAS

1. Yazarın Ölümü

Bu anıları başından mı yoksa sonundan mı başlayarak anlatacağımı kestiremediğimden; yani doğumumla mı yoksa ölümümle mi başlayacağımı bilemeyince bir süre tereddüt ettim. Kabul, normalde kişinin doğumuyla başlanır, fakat ben, iki nedenden dolayı farklı bir yöntemi tercih ettim: Bu nedenlerden ilki, benim ölü bir yazar olmam. Ama kitabı yazmış ve ölmüş değilim, ölmüş ve yazmaya başlamış, yani mezarında yeni bir hayata başlamış bir yazarım. İkincisiyse bu yolla kitabın daha ke-yifli ve yenilikçi olacak olması. Yine kendi ölümünü anlatmış olan Musa, bunu başta değil sonda yapmıştı: Bu kitapla Tevrat arasındaki temel bir fark.

Uzun lafın kısası: 1869 yılının ağustos ayında bir cuma günü öğleden sonra saat ikide Catumby'de bir kenar mahalledeki sevimli evimde öldüm. Altmış dört yaşında, güçlü, başarılı ve bekârdım; üç yüz *conto* kadar param vardı ve beni mezara on bir dostum taşıdı. Sadece on bir! Doğru, gazetelerde bir ilan veya haber çıkmamıştı. Dahası, cenazemde inceden bir yağmur da yağıyordu, aralıksız ve hüzünlü bir yağmurdu. Hatta öyle aralıksız ve öyle hüzünlüydü ki son saatimde yanımda olan o sadık dostlarımdan biri, yağmurun kendisinde uyan-dırıldığı düşünceleri mezarımın başında bir söylev olarak sundu: "Onu tanıyan sizler, tıpkı benim gibi, şunu kabul edeceksinizdir ki, Tabiat Ana, bu yeri doldurulamaz kay-bına, o zavallı dünyamızdaki varlığıyla insanlığı onur-landırın özel kişilerden birine gözyaşı dökmektedir. Bu

kasvetli hava, gökten düşen bu damlalar, mavi göğü bir yas örtüsü gibi örten kara bulutlar, Tabiat Ana'nın yüreğini kemiren o zalim kederi ve göğün bu büyük kaybımıza övgüsü değilse nedir?" Benim canım sadık dostum! Ona miras bıraktığımı yirmi devlet tahvili helal olsun.

Böylece vadem doldu; Hamlet'in "bilinmeyen ülke"sine doğru yola çıktım; ama bende genç prensin kaygı ve şüphelerinden eser yoktu, daha ziyade oyun bittikten çok sonra tiyatrodan oyalanan bir seyirci gibi ağır aksaktım. Yavaş ve bitkindim. Dokuz on kişi beni giderken gördü, bunlardan üçü kadındı: Cotrim ile evli olan kız kardeşim Sabina; vadinin zambağı olan kızı ve... Sabredin biraz! Üçüncü hanımın kimliğini birazdan açıklayacağım. Şimdilik, bu isimsiz hanımın, akrabam olmadığı hâlde, akrabalarımın daha çok üzüldüğünü bilin yeter. İnanın bana; onlardan daha çok üzüldü gerçekten de. Saçını başını yoldu veya acıyla yerlerde kıvrandı demiyorum. Çünkü benim vefatımın öyle dramatik bir yönü yoktu. Altmış dört yaşına gelmiş bir bekârın ölümü büyük bir trajedi sayılmaz. Öyle olsaydı dahi, bu isimsiz hanımın, duyduğu acının ne kadar derin olduğunu göstermesi kadar uygunsuz bir şey daha olamazdı herhâlde. Yatağımın başında duruyordu, bakışları donuk, ağzı yarı açıktı; göçüp gittiğime inanamıyordu.

Kendi kendisine, "Öldü! Öldü!" diye tekrarlıyordu.

Ve onun hayal gücü -ünlü bir seyyahın, zamanı ve kalıntıları umursamadan İlisos'tan Afrika kıyılarına göçerken gördüğü leylekler gibi-, onun hayal gücü o ânın yalnızlığını aşip her daim genç bir Afrika'nın kıyılarına uçtu.

Şimdi onu bırakalım gitsin; biz oraya daha sonra gideceğiz. Gençlik yıllarıma döndüğümde gideceğiz oraya.

Şu an için huzur içinde ölmek istiyorum. Usulüne âdetine uygun şekilde; kadınların hıçkırıklarını, erkeklerin dudaklarından usulca dökülen kelimeleri, yapraklara vuran yağmuru ve bir dericinin önündeki bilek taşında bilenen bir usturanın keskin sesini dinleyerek ölmek... Emin olun bu ölüm orkestrasının yaptığı müzik, görüldüğünden çok daha az hüzünlüydü. Aslında bir süre sonra gayet güzel gelmeye başladı. Hayat, bedenimi büyük bir dalganın gücüyle sarsıyordu. Bilincim siliniyor, fiziksel ve zihinsel açıdan tam bir hareketsizlik hâline geçiyordum ve bedenim bir bitkiye, bir taş, kile, bir hiçe dönüşüyordu.

Zatürreden ölmüştüm; ama okura ölüm nedenimin zatürreden ziyade, büyük ve işe yarar bir fikir olduğunu söylesem herhâlde bana inanmaz, oysa gerçek bu. Bunu kısaca açıklayacağım. Okur kendisi karar versin.

2. Yakı

Bir sabah, bir kenar mahallede bulunan evimde gezinirken kafamdaki trapeze bir fikir tutundu. Tutunur tutunmaz da kollarını ve bacaklarını esnetip insanın aklına gelebilecek en tehlikeli akrobatik hareketleri yapmaya başladı. Ben öylece durup onu seyrettim. Birden büyük bir sıçrayış yaptı, kollarını ve bacaklarını bir X biçimi alacak şekilde açtı ve “Çözmezsen beni, yiyip bitiririm seni,” dedi.

Bu fikir, müthiş bir tedavi yönteminden başka bir şey değildi, hüzün giderici bir yakı; insanın kederini alacaktı. O günlerde hazırladığım tescil başvurusunda yakınının Hıristiyanlığa hakikaten uygun olan bu amacına hükümetin dikkatini çekmiştim. Yine de böyle büyük ve önemli

etkileri olan bir ürünün yaygın olarak kullanılmasından beklenebilecek maddi çıkarların varlığını inkâr etmedim. Şimdiyse diğer tarafa intikal ettiğim için her şeyi itiraf edebilirim: Beni en çok etkileyen şey gazetelerde, vitrinlerde, broşürlerde, köşe başlarında, yakı kutularının üzerinde şu üç kelimeyi görme arzusuymdu: *Brás Cubas Yakısı*. Bunu neden inkâr edeyim ki? İçimde bir dikkat çekme arzusu, reklam panolarına ve gösterişe yönelik bir özlem vardı. Belki alçakgönüllü kimseler bu kusurdan dolayı beni kınayacaktır; yine de ben, akli başında insanların bunun bir yetenek olduğunu kabul edeceklerine inanıyorum. Velhasıl, bu fikrin, tıpkı bir madalyon gibi, iki yüzü vardı: Biri başkalarının gördüğü, diğeri benim gördüğüm yüzü. Bir yüzünde fedakârlık ve kazanç; diğeri yüzünde ise şöhret açlığı... Veya bunun yerine “şan şöhret sevdası” diyelim.

Katedralden tam bir papaz arpalığı alan rahip amcam, geçici şan şöhret sevdasının ruha cehennem azabı çektiğini, ruhun sadece ebedî şöhreti arzulaması gerektiğini söylerdi. Eski piyade alaylarından birinde subay olan bir diğeri amcamsa şan şöhret sevdasının insanın en insani yönü ve dolayısıyla en hakiki özelliği olduğu karşılığını verirdi.

Okuyucu, askerle rahip arasında seçimini yapadursun, ben yakı konusuna geri döneceğim.

3. Soyağacı

İki amcamdan bahsetmişken kısaca soyağacımı anlatı vereyim.

Ailemizin kurucusu, on sekizinci yüzyılın ilk yarısında yıldızı parlayan Damião Cubas'mış. Bir fıçıçı olan

Damião Cubas, Rio de Janeiro'nun yerlisiymiş; *sadece* bir fıçıçı olsa, orada kimsenin tanımadığı bir adam olarak yoksulluk içinde ölürdü herhâlde. Ama hayır... Bir çiftçi olmuş ve ekip biçtiği ürünleri güzel ve saygın gümüş paralarla değiştirerek, hukukçu oğlu Luiz Cubas'a yüklü bir miras bırakmış. Aile tarihimiz -yani ailemin sürekli bahsettiği atalarımın tarihi- genellikle bu adamla başlar; zira Damião Cubas eninde sonunda bir fıçıçı, belki de kötü bir fıçıçıydı; Luiz Cubas ise Coimbra'da okumuş, hükümet içinde önemli bir yere gelmiş ve genel vali olan Kont da Cunha'nın arkadaşlarından biri olmuştu.

Cubas adı, fıçıçı dükkânının kötü ününü fazlasıyla taşısa da Damião'nun erkek torununun oğlu olan babam, Afrika seferlerinde kahramanlık göstermiş bir asilzadeye de, Mağribilerin üç yüz *cuba*'sına¹ el koymayı başarması üzerine aynı ismin verildiğini iddia ederdi. Babamın hayal gücü genişti; fıçıçı dükkânından bir *calembour*'un kanatlarında kaçmıştı. İyi adamdı babam, bu dünyada onun kadar dürüst ve değerli az adam vardır. Kişiliğinde bir miktar aptallık vardı, orası kesin; ama bu dünyada biraz aptal olmayan kim var ki? Babama haksızlık etmek için, seçkin buluşunu sadece ilk denemesinde basit bir hata yaptıktan sonra yarattığını belirtmek isterim. Kendisini, benim ünlü adaşım Vali Brás Cubas'ın -ki kendisi 1592 yılında, kurmuş olduğu São Vicente şehrinde ölmüştür- ailesiyle ilişkilendirmişti; bana da Brás adı bu nedenle verilmişti. Fakat valinin ailesi itiraz etmiş, işte babam da bunun üzerine üç yüz Mağribi *cuba'sı* hikâyesini uydurmuştu.

1 Cuba (Port.): Fıçı. (ç.n.)

Akrabalarımıdan bazıları hâlâ hayatta; mesela yeğenim Venancia, vadinin zambağı; ayrıca onun babası Cotrim ki kendisi... Acele etmenin gereği yok. Önce şu yakı meselesini bir kapatalım.

4. Sabit Fikir

Aklımdaki fikir, akrobatik sıçrayışlarını tamamlayarak bir sabit fikir hâline geldi. Sevgili okur, Tanrı seni sabit fikirlerden korusun; gözüne toz kaçsın, hatta kalas girsin daha iyidir. Cavour'u hatırlatmak isterim: Kendisini, İtalya'yı birleştirme sabit fikri öldürmüştü. Doğru, Bismarck ölmedi; fakat bu olay, sadece doğanın son derece kaprisli ve tarihin ebediyen sorumsuz olduğu gözlemine doğrular. Mesela Suetonius, ahmak -veya Seneca'nın verdiği isimle "kabak kafa"- Claudius'un ve hakkıyla Roma'nın sevgilisi olmuş olan Tito'nun hikâyelerini anlatır. Şimdiyse bir profesör çıkıyor ve bir yolunu bulup bu iki sezardan esas değerli olanının Seneca'nın "kabak kafası" olduğunu kanıtıyor. Ve siz, Madam Lucrezia, Borgias'ın çiçeği, bir şair sizi Katolik Messalina olarak resmettiyse de kuşkucu bir Gregorovius çıkıp sizi bu vasıftan neredeyse tamamen ayırdı; böylece tam anlamıyla bir zambak olmadıysanız da, hiç değilse çamurdan çıkmış oldunuz. Bana gelince, ben ne şairin tarafındayım ne de âlimin.

Sen çok yaşa ey ezeli tarih, geveze ihtiyar tarih, sen insanlar için her şey demeksin. Sabit fikirlere dönecek olursak, hem üstün insanları hem de delileri ortaya çıkarmanın bunlar olduğunu söyleyeyim; esnek fikirlerse

ancak Claudius'u, yani Suetonius'un Claudius'u gibi insanları ortaya çıkartabilir.

Benim fikrim hakikaten sabitti, şey kadar sabitti. Nasıl desem... Dünyada o kadar sabit olan başka bir şey gelmiyor aklıma. Olsa olsa Ay, Mısır piramitleri, belki bir de geç dönem Cermen Kurultayı bu kadar sabit olabilir. Okur en çok hoşuna giden benzetmeyi yapabilir, haydi yapsın da onunla idare etsin bakalım; henüz bu anıların anlatı kısmına gelmedik diye dudak bükmesine de hiç gerek yok. Oraya da geleceğiz. Okur da şüphesiz, diğer okurlar gibi, eylemi düşünceye tercih etmektedir ve yine şüphesiz sonuna kadar haklıdır. Bu yüzden o bölüme de geleceğiz. Ama okura bu kitabın bir gevşeklik içinde, artık zamanın akışının huzursuz etmediği bir adamın gevşekliğiyle yazıldığını söylemek isterim. Bu eser, miskin bir felsefi boyuta sahiptir. Fakat bu, bütünlükten yoksun bir felsefedir; kâh ciddi kâh neşelidir, ne geliştirir ne yok eder, ne ısıtır ne üşütür. Eğlencenin ötesindedir, ama nasihat kitabı da sayılmaz.

Haydi artık, şu dudağınızı bükmeyi bırakın da yakı meselesine geri dönelim. Tarihi ve onun o zarif hanımefendi kaprislerini bir tarafa bırakalım. Hiçbirimiz ne Sallustius'un Savaşında savaştık ne de Augsburg Antlaşması'nı kaleme aldık. Kendi hesabıma, Cromwell benim aklıma sadece Majesteleri, Parlamento'yu kapatan o aynı elleriyle İngilizleri Brás Cubas Yakısı'nı kullanmaya zorlasa nasıl olurdu diye hayal ettiğimde geliyor. Püritan zaferin yanında giden eczanın zaferi fikriyle dalga geçmeyin. Halkın büyük, görkemli bayrağının altında çoğu zaman, çeşitli başka alçakgönüllü ve özel bayraklar olduğunu; bunların, onun gölgesinde göndere çekilip dalgalandığını ve çoğu zaman